

U NESVIJESTI!

Utorak, 22. svibnja 1945.

Sunce je svojim zracima budilo stotine opruženih tijela na livadi obećavajući im topao dan. Nakon zasluženog odmora tijela su se počela micati i stala zirkati unaokolo u nastojanju da shvate gdje se nalaze. Slično je bilo i sa mnogim primijetivši kako se te sive spodobе polako dižu i sve kreću u jednom smjeru, prema potoku, sprati sa sebe prašinu i popiti vodu kao za doručak. Vet je ustao i natjerao me učiniti isto, pa smo zajedno krenuli do potočića.

Unatoč više stotina osoba livadom je vladala jutarnja tišina koju su povremeno prekidali po koji potihom pozdrav ili jadanje među zarobljenicima. Ljudi su se ogledavali jesu li negdje straže, ali se nisu čule njihove pogrde ili glasne zapovijedi, pa bi se moglo zaključiti da su na nas zaboravili. Prišli smo oprezno potočiću i počeli prati ruke i umivati lice. Bilo je veliko olakšanje riješiti se dnevne kore od znoja i prašine! Kakav je to ugodni osjećaj kada čista i bistra voda klizi niz kožu vlažeći je presušenu. Ipak, nitko se nije skidao da bi se okupao u potoku, jer je svaki znao da će nam kora prašine pružiti izvjesnu zaštitu ako budemo morali nastaviti ovaj marš bez kraja. Sjeo sam pored potoka i pregledavao svoja stopala s kojih nisam htio sprati sloj blata od prašine i vlage od hodanja livadom do potoka. Bio sam sretan što na stopalima nije bilo niti žuljeva, a niti rana. Odlučio sam da neću stopala oprati nego ih ovako prljave omotati još čime prikladnim iz naprtnjače.

Kada smo se vratili do našeg noćnog ležišta već su se stale formirati grupe među zarobljenicima očito prema V.O.-ima, te oko nekih od nas koji su vjerojatno bili bivši časnici. Nešto se pričalo o tome da su već neki zarobljenici napustili ovu livadu sami, jer su u blizini bila njihova sela odnosno veća naselja. Za nas ostale iz hrvatskih istočnih V.O.-a bila bi to za svakog užasna glupost, jer bi to značilo izložiti se životnim opasnostima na putu bez potrebnih papira ili dozvola. Ostati zajedno u grupi bila je jedina razumna odluka koja je pružala izvjesnu sigurnost svakome u njoj. Ja sâm sigurno se ne bih u to upustio, jer su preostala moja sredstva za takav put bila više nego nedostatna. Počeo sam tražiti po livadi u što bih mogao umotati stopala, pa sam pronašao nekoliko otpadaka tkanine i nešto žice kojom sam uspio napraviti nove omotače stopala. Kako li će dugo trajati - tko bi to znao?

Negdje poslije 8 sati stali su stizati vojnici iz smjera kojim smo sinoć stigli. U to vrijeme su se već stvorile grupe zarobljenika, pa smo nas dvojica našli dosta okupljenih Osječana u našem V.O.-u, a među njima i nekoliko poznatih lica od prije. Ja sam ovdje našao Dr. Franju Pašera, ali tu nije bilo nikoga od mojih školskih ili kolega iz bitnice. Ubrzo je zatim počelo vikanje i psovanje stražara

da se svrstamo na cesti, pa je osječka grupa došla na čelo kolone. Krenuli smo dosta ubrzanim hodom uz stalne pogrde i psovke sprovodnika, koji su se očito htjeli riješiti što prije svoje "odgovorne" dužnosti. Jasno, oni su se bolje odmorili nego mi na vlažnoj livadi, ali su se sigurno i dobro najeli prije nego li su krenuli s kolonom.

Dan je postajao sve topliji, a sprovodnici sve goropadniji, pa su nas bez milosti tjerali hodati brže, stalno vičući i psujući. Katkada bi najbližeg zarobljenika udario kundakom ili štapom da bi nas požurivao ili naprosto iz dokone zlobe. Ovi vojnici nisu bili iz Hrvatske, a mi smo svi bili preumorni i nezainteresirani da se raspitujemo odakle su odnosno kojoj jedinici JA pripadaju. Stanke su bile kratke i nisu nam dopustili sići s ceste kako bi mogli piti iz bara ili potočića uz put. Nastavljali smo marš pod nama već poznatim uvjetima uz zvukove zloslutnih udaraca, krikova straha, po koji pucanj nakon kojega je slijedila tišina. Vrebajući je smrt bila blizu i svuda oko nas pa bi nas, pucanj podsjetio na smrtonosni zamah "kosca". Brz, smrtonosni zamah kosca mogao je dostići svakoga među nama iznenada svakog trena.

Unatoč noćnom odmoru umor nas je sve omamio, pa smo tako izgubili osjećaj za vrijeme i mjesto prolazeći kroz pusta naselja u Turopolju. Bezimena naselja nizala su se prolazeći kroz Vukojevac, Lekenik, pa Žažinu i Odru, gdje rječica Odra utječe u Kupu. Približavali smo se nekim većim naseljima u tom dijelu Hrvatske od kojih je najveći bio grad Sisak. U tom gradu je živio većinom hrvatski živalj, ali je bilo i dosta srpskoga naroda. Ustaški režim je ugnjetavao i progonio srpski živalj pa su mnogi zbog toga odavde otišli u partizane. Nakon beskrajno dugog marša od oko 8 sati i prevalivši nekih 30 kilometara, stigli smo u predgrađe Siska kasno poslije podne. S obje strane dobro održavane ceste s kolnikom od kamenog makadama bili su duboki i široki jarci za odvodnjavanje. Ovo područje je često poplavljivo u doba proljetnih kiša kada se obližnje rijeke preliju preko niskih obala, pa poplave velika područja turopoljskih polja i livada. Stambene su zgrade, ušorenih naselja, bile uvijek podalje od jaraka.

Kuće su svojom užom stranom bile okrenute prema cesti, dok je trijem dužom stranom bio prema dvorištu. U nešto povišeni se trijem ulazilo kroz vrata u zidanoj ogradi od oko 2 m visine s nekoliko stepenica od nogostupa. Nešto podalje od tih su bila široka ulazna vrata u samo dvorište s gospodarskim zgradama. Jarak je tu bio premošten drvenim gredama i daskama ili nasipom nad betonskom cijevi. Širok nogostup od pečene opeke protezao se ispred zgrada, a do njega je bio travnjak s redom stabala bliže jarku. Na travnjaku je bilo nekoliko klupa u sjeni stabala, gdje bi se susjedi okupljali i raspredali dnevne događaje u pred večernjim satima.

Ušli smo u grad Sisak sjevernom glavnom cestom, pa sam se ponadao da će kolnik biti popločen. Odjednom je čelo kolone skrenulo na desnu stranu preko mostića nad jarkom. Tu je kolona bila stisnuta između kuća i travnjaka, jer smo morali hodati nogostupom, pa su se četveroredi stali osipati. Uslijed toga

se hod usporio, pa sam bio sretan što se nalazim blizu čela kolone zbog tog tjesnaca i stao se pripremati za "trku". S čela kolone se iznenada začuo prodoran krik kojega su slijedili povici i opća galama. Krikovi i jauci su postajali sve češći, pa sam odmah postao svjestan da se približavamo opasnostima.

Instinktivno i veoma oprezno sam promatrao što se događa ispred mene, pa sam ubrzo primijetio kako pojedini zarobljenici posrću i padaju, dok drugi nastoje izbjeći neku zapreku. Tek kada smo došli bliže vidjeli smo kakvu su zamku pripremili Siščani za naš doček. Razapeli su žicu ili užu preko nogostupa, od kuće do obližnjeg stabla ili kolca zabijenog u travnjak. Žice ili užad su bila napeta na visinu gležnja, pa bi se o tu zamku spotakao ili upetljao svatko nesmotren. Zamka je bila izvrsno odabrana za nas nepripravne i neoprezne zbog velikog umora od dugog hodanja. Katkada je netko stojeći u dovratku napinjao užu ili žicu tek naknadno ako prolaznik ne bi digao nogu dovoljno visoko da pregazi zamku. Namjerno bi podigli užu još više i tako bi se prolaznik zapleo u zamku u trenu raskoraka. Mnogi su se zarobljenici spotaknuli o žice ili zapleli u užu, pa samo posrnuli, ali je bilo mnogo gore onima koji su pali na tom mjestu.

Mještani ili pridošlice su stajale u dovracima, a i na suprotnoj strani, na travnjaku uz stabla ili kolce, pripremajući nam taj vražji doček. Čekali su dok bi se zarobljenik spotaknuo ili posrnuo, pa su pospješivali pad udaranjem svim mogućim vrstama štapova, bičala, držalima lopata i motika ili vila, a i golim rukama. Nitko od naših mučitelja nije bio u uniformi - svi su bili normalno odjeveni mještani. Okupili su se uz nogostup da bi sudjelovali u izvanrednoj zabavi i sjajnoj prilici da uživaju u osveti. Zbog čega se treba osvetiti? Komu se treba osvetiti?

Svaki je zarobljenik nastojao proći što brže opasnom dužinom nogostupa. I ja sam trčao posrćući, brzo sam se uspravio pri čemu mi je katkada smetao kolega preda mnom ili sam bio guran od drugoga iza sebe. Cijelo to vrijeme sam pazio da stanem na razapetu žicu ili da je prekoračim. Stalno se čula neljudska galama, povici i psovke, koje je pratilo nemilice udaranje i šibanje po zarobljenicima. Učinilo nam se da ta paklena mora traje beskonačno, dok smo bezglavo trčali kao prestrašene životinje na kratkoj stazi od kamiona do klaonice.

Nikada neću zaboraviti zlobno ljudsko smijanje i podlo hiotanje nad nama. To je bio tako prostački i nečovječni način davanja oduška zbog patnji i stradanja nemoćnih i jadnih ljudskih bića. Tako je moralo biti za vrijeme Francuske Revolucije o čemu sam slučajno razmišljao dok sam trčao što bliže uz kuće ili visoku ogradu. Odatle je manje prijetila opasnost da me netko dohvati batinom ili čim drugim. Moji su se zavoji na nogama olabavili što mi je otežavalo i bila dodatna opasnost pri toj smrtonosnoj utrci. Imao sam sreću što sam protrčao pored više kuća gdje žice još nisu bile nategnute, nego su ležale preko nogostupa. Bili su nečim zabavljeni na drugoj strani, pa još nisu

stigli napeti ili podignuti uže. Mora da su bili zauzeti batinanjem, da zatim dotuku netom posrnulog jadnika.

Mnogo je žena i djece stajalo u dovracima pa gledali što se događa ispred njih na nogostupu. Pri tome su se bezobrazno cerekali i glasno hihotali gledajući taj tužni prizor. Pri tome su svaki puta urlali od smijeha, kad bi se zarobljenik spotakao ili posrnuo da bi preskočio žicu kao ranjeni zec ili ako bi vrludao amo-tamo da bi izbjegao udarcima. Što je ušlo u te žene, čiji su muževi i sinovi možda poginuli ili nestali u tijeku rata ili su se čak nalazili među zarobljenicima u kolonij? Kako mogu te žene tako besramno cerekati se nad tim nesretnim zarobljenicima, koji su bili hrvatski vojnici te su se borili za domovinu koja je bila i njihova?

Nenadano, bez ikakvog predznaka ili vidljive opomene, udari me tvrdi predmet posred prepona. Od tog se udarca stade cijelim tijelom širiti užasna bol omamivši me tako da mi je nestalo zraka u plućima. Samo na trenutak sam vidio cerekanje nekoliko iznakaženih lica kako plešući pred mojim očima odlaze nekuda u nepovrat. Nesvjesno sam nezamjetljivim padom posrnuo u ponor izgubivši svijest. Osjećao sam užasnu bol! Bol se je širila od prepona gore prema trbuhu, te dalje u pluća obuhvativši cijelo tijelo umatajući ga u veliku crnu tkaninu. Ah, TIŠINA! Blažena tišina! Znači stali smo! ODMORI SE! Lezi i odmaraj se dok sve ovo ne bude prošlo! Neočekivana tišina spasa!

Odnekuda iz velike daljine čujem kako netko viče: "HODAJ! HODAAAJ! Hodaj dalje! Za Boga, ZVONKO hodaj! HODAAAJ!" Glas je postajao sve jači i viče mi u samo uho - očito sam polako dolazio k sebi. Ništa nisam vidio od suza u očima, te prašine u njima. Govoriti nisam mogao jer mi se jezik ukočio. Svijest mi se polako vraćala, pa tako i spoznaja gdje se stvarno nalazim. Osjetio sam snažnu ruku što me drži ispod pazuha kako me malo vuče, a onda pak gura naprijed. Činilo mi se da moje mlitave noge jedva slijede tijelo, te se vuku dalje iza njega. Tako mi se bar činilo tijekom nekog ne predvidivog vremena.

Pored sebe sam čuo samo ohrabrujuće riječi, ali te nisam bio u stanju potvrditi kako bi znali da ih čujem. Ne znam koliko je dugo trajalo kad sam stvarno primijetio da hodam, te da se krećem naprijed udaljujući se tako od zmijske jame napetih žica. Kao daljnji stupanj u nizu spoznaja, osjetio sam da me zapravo vode dvije osobe držeći me ispod pazuha. Dvojica su povremeno izmjenjivala po koju riječ ili kratko upozorenje, te sigurno nastavljali hodati sa mnom u sredini. Pokušao sam otvoriti oči, ali sam vidio samo mrak. S užasom pomislih da sam izgubio vid. Oko mene je svuda bio mrak, jer koliko god se trudio, nisam mogao vidjeti danje svijetlo. Trajalo je to tako dulje vrijeme, dok mi nije odjednom sinulo da se već spustio mrak, pa da sada hodamo cestom, a ne više nogostupom.

"Moj Bože, što mi se to dogodilo?" - uspjelo mi je pokrenuti jezik i okrenuti glavu na desnu stranu da vidim tko me tako čvrsto drži pod pazuhom. - "Sve

je u redu, sinko! Nastavi hodati, hodaj! Nemoj stati! Nas ćemo te dvojica držati toliko dugo dok ne budeš mogao sam hodati bez potpore. Ti si bio hrabar i izdržao strašnu bol. Sada si već van opasnosti i na sigurnom. Hodaj dalje!" - Bio je to umirujući glas Dr. Franje Pašera.

Na drugoj je strani bio Vet što sam osjetio kako me vodi za ruku, pa sam se okrenuo k njemu. Vet je bio vrlo mrk, te stalno gledao pred sebe, pa je progovorio tek tren kasnije: "Netko te je udario u prepone dok si prolazio pored jednog dovratka. Te proklete podivljale ženetine! One su gore od onih okrutnih muškaraca kod Svete Nedjelje." - Drmao sam glavom da bih se razbistrio, ali i zbog toga što nisam mogao shvatiti što se to meni dogodilo. "Zašto su te žene tako okrutne? Možda su među nama njihovi muževi ili sinovi. Ja to ne mogu razumjeti!"

"One su mislile da smo mi ustaše. Možda su im rekli da među nama ima ustaša. Zar ih nisi čuo kako viču: Krvoloci! Ustaše - koljači! - Ustaška svinjo, eto ti, to će te naučiti pameti!. Zar ih nisi čuo kako su urlali dok smo prolazili?" - Ne, ja nisam razumio što viču u galami, a morao sam paziti kako trčim kroz tu zbrku žica i bjesomučnih ljudi. Zar je zbilja pučanstvo, koje nas je dočekalo u Sisku, vjerovalo u to da su zarobljenici u koloni bili njihovi tlačitelji iz vremena rata? Sigurno im je netko rekao da su zarobljenici domobrani, a ne ustaše - ili možda ne, tko će to znati. Pa ni naši stražari nisu znali činjenice i koga zapravo sprovode u koloni. Rat je završio prije dva tjedna, ali mržnja i želja za osvetom se dalje širi ostavljajući krvave tragove na cestama.

Vet mi je kasnije ispričao što se dogodilo kada smo ušli u Sisak, a straža nas stjerala s ceste na nogostup pored kuća. Kada je čelo kolone primijetilo zamku, u koju su utjerani, pokušali su se kod slijedećeg mosta vratiti na cestu. Odatle ih je straža potjerala natrag, pa je nastao strašan kaos u kojem je se svatko nastojao probiti po nogostupu kako je tko znao i mogao. Dr. Franjo i Vet su očito primijetili nakon koje sekunde da me nema uz njih, pa su se vratili do mene, podigli me i stali vući među sobom. Ja sam hodao uklješten među njima u dubokoj nesvjestici za vrijeme tih vrlo dramatičnih minuta na nogostupu za mene. Vjerojatno me je nastala gužva tijela održala manje-više uspravnim pa nisam pao, jer bi po meni drugi gazili ili bih dospio pred one s batinama da me dotuku. Osjećao sam se slabo, a mlitave su mi se ruke tresle kad bih samo pokušao obrisati prašinu s usana ili iz očiju. Ostao sam na životu! Živ sam unatoč okrutnosti i strahotama dočeka u Sisku.

Bio je potpuni mrak kada smo skrenuli s ceste u neki ograđeni prostor koji je mirisao po glini. Vlažnost zraka je bila ugodna, pa sam se ponadao da je u blizini rijeka. Uskoro smo saznali da se nalazimo na prostoru stare ciglane u čijoj neposrednoj blizini teče Sava. Vlažnost svuda oko nas je bila ugodna promjena nakon silne prašine i vrućine koja nas je pratila od jutra za vrijeme cijelog marša. Trebalo je pronaći neko suho mjesto gdje bismo se smjestili i pripremili naš zajednički ležaj za ovu noć. Bili smo zakasnili, pa nismo našli suho mjesto u zgradama bliže samom ulazu. Spustio sam se na vlažno tlo

samo da se mogu konačno odmoriti. Vet se vratio s dobrom viješću da je pronašao natkriveno spremište gdje su slagali svježije opeke da se suše. Pomogao mi je ustati, a onda obuhvativši me oko pasa, malo gurajući, a više podržavajući, dovukao do sušare. Još sam uvijek bio vrlo slab da bih mogao stajati sam na nogama, ali sam s olakšanjem osjetio kako bol u preponama popušta. S velikim sam olakšanjem osjetio vrećicu na svom mjestu kako mi tare butine. Na svu sreću, nisam je izgubio pri udarcu.

Spustio sam se na utabani suhi pod i osjetio da je na njemu priličan sloj prašine. Na butinama sam osjetio kako me tkanina vlažna od mokraće tare po koži. Htio bih se bar malo oprati, ali sam bio preslab da odem u potragu za vodom. Umjesto da ostvarim tu svoje usrdnu želje za pranjem legao sam na gunj tamo gdje ga je Vet prostro, pa se presretan prepustio ljekovitom snu. Probudio sam se negdje oko ponoći jer me na to natjerala potreba da se olakšam. Svuda oko mene vladala je tišina isprekidana samo hrkanjem zaspalih supatnika. Polako sam se uspravio, te pužući na koljenima i rukama prišao do drveta blizu sušare. Naslonio sam glavu na drvo i klečeći pokušao mokriti. To je bio jako bolan pokušaj, pa sam se prestrašio da je to zbog krvi u mokraći. A što ako je to krv koje mokrim? Ništa se ne može učiniti! Kada je prestalo mokrenje okrenuo sam se na koljenima, obišao oko stabla i sjeo na neki korijen.

Pogledao sam gore u tamno nebo s kojega su blistale tisuće zvijezda i zvjezdica neometane ni od koga, te jednako za svakog promatrača. Mora da sam zaspao i dugo spavao sjedeći oslonjen na stablo, jer sam se probudio od cvokotanja zubi zbog hladnoće. Vrlo polako otpuzao sam natrag u sušaru i spustio se pored toplog tijela moga kolege. Danas su mi Vet i Dr. Franjo spasili život. Spavao sam ostatak noći na suhom i toplom ležaju na mekom slojem pijeska.

Jutarnje je svjetlo obasjalo stotine i stotine zarobljenika raštrkanih na područje stare ciglane. Sretniji su našli mjesta u zgradama ili pod krovovima dok su ostali legli gdje god su si našli mjesto. Ah, kako je to bio tužan i žalostan prizor! Izmučena lica u raspadajućim dronjcima na tijelima. Nigdje za vidjeti komad čitave odjeće. Obuća jedva da je nalikovala čizmi ili cipeli izvornog oblika. Kroz mnoge rupe na istrošenoj obući prečesto se vidjela gola koža, ako netko nije bio bosonog kao ja. Ljudi su puzali ili hodali unaokolo prašinom pokrivenih lica i kose okorjele znojem, a katkada i krvlju. Oni su, u svojoj stvarnosti, predstavljali sva haranja i pustošenja izazvana ratom. Ljudska rasa na najnižem stupnju opstanka.

Ja nisam trebao ogledala da se vidim kako izgledam, u stvari bio sam potpuno sličan ovim ljudskim ruševinama oko mene. Osjećao sam neopisivi umor u kostima i mišićima kao da sam životinja iznurena gonjenjem. Razbudivši se malo više, primijetih da imam gunj samo za sebe. Nisam se mnogo brinuo kamo bi Vet mogao nestati, pa sam ponovno zadrijemao. Grubo sam bio probuđen kada mi je lice zapljusnula voda. Naglo sam sjeo, pa

me je bol u preponi brzo potpuno razbudila. Bol je ubrzo prestala, a ja sam pred sobom ugledao Vetovo nasmiješeno lice s porcijom punom vode u ruci. Popivši gutljaj-dva, ustao sam i, za čudo, mogao hodati bez poteškoća.

Zajedno smo krenuli ka grupi Osječana koji su s nama spavali pod istim krovom nekadašnje sušare za opeke. Krov je bio pun rupa i pukotina na toj staroj i neodržavanoj zgradi. Pod je bio od tvrdo nabijene gline na kojoj se stvorio sloj fine prašine. Glinena prašina je bila žućkaste boje, pa smo svi izgledali kao da smo radili u mlinu u kojem se mijelo brašno. Žuta se prašina miješala s vlažnošću zraka i znojem, pa se lijepila po ljudima u prnjama. Oni su tako više naličili nekim nestvarnim i sablasnim spodobama u pokretu ili u čučnju svuda u nekom nezbiljskom žutom prostoru kudgod gledao.

Dan je prolazio bez nekih naročitih događaja osim kad bi neki manji broj zarobljenika zaostao tko zna gdje. Prije podne se logorištem proširila vijest da je stigla hrana i da je počela podjela. Naša je grupa bila daleko od ulaza, pa smo poslali izviđače da prvo provjere vijest. Brzo su se vratili s viješću da je mala količina juhe i nešto kruha već podijeljeno onima koji su bili prvi u redu. Dopremljena količina hrane nije ni izdaleka bila dovoljna da bar malo utaži glad stotine iscrpljenih i pregladnijelih zarobljenika. Odlučio sam zbog toga piti vodu koju mi je donio Vet i žvakati kožicu bivše slanine na kojoj su se opet nakupile mrvice dvopeka. Kad sam slinom skinuo sve mrvice zamotao sam kožicu u krpu za slijedeći obrok. Kuhinjska krpa je bila tako prljava da bi je mama sigurno već davno bacila u smeće. Utaživši tako "prvu" glad i žeđ, bilo je najbolje za mene pronaći udobno mjesto za odmaranje i drijemanje.

Ostatak je dana prošao mirno, a do večeri nije došla zapovijed da bismo morali skoro krenuti dalje. Zajedno smo skupili prašinu u deblji sloj na koji smo položili gunj, pa se taj novi ležaj učinio mnogo mekšim nego onaj prošle noći na tvrdom podu. Netom što smo legli i zaspali probudila nas je prigušena buka novo pridošlih zarobljenika na područje stare ciglane u Sisku. Znači li to da ovdje u ciglani skupljaju zarobljenike? Što nam donosi sutrašnji dan - četvrtak 24. svibnja 1945.

* * * * *